

Ровинська Катерина Ігорівна

докторант ОРІДУ НАДУ при Президентові України,

к.держ.упр.

ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ТЕОРЕТИКО-ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

У статті визначені та проаналізовані принципи організації місцевого самоврядування. Одночасно були розглянуті сучасні системи організації місцевого самоврядування, виокремлено критерії відмінності існуючих моделей місцевого самоврядування, а також визначені їх переваги та недоліки.

Ключові слова: місцеве самоуправління, англо-саксонська модель організації місцевого управління, континентальна модель організації місцевого управління, змішана модель організації місцевого управління, іберійська модель організації місцевого управління, радянська модель організації місцевого управління, форми міського управління: рада – мер, рада – менеджер, комісійна форма.

Rovinska Ekaterina

GENERAL PRINCIPLES OF LOCAL GOVERNMENTS: COMPARATIVE THEORETICAL ANALYSIS

The paper identified and analyzed the principles of local self-government. At the same time, were considered modern system of local government, determined criteria of differences existing models of local government, and identified their strengths and weaknesses.

Keywords: local governments, the Anglo-Saxon model of local governance, continental model of local government, a mixed model of local governance Iberian model of local government, the Soviet model of local governance, forms of urban governance: Council – mayor, council – manager form of commission.

ОБЩИЕ ПРИНЦИПЫ ОРГАНИЗАЦИИ МЕСТНОГО САМОУПРАВЛЕНИЯ: ТЕОРЕТИКО-СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

В статье определены и проанализированы принципы организации местного самоуправления. Одновременно были рассмотрены современные системы организации местного самоуправления, выделены критерии отличия существующих моделей местного самоуправления, а также определены их преимущества и недостатки.

Ключевые слова: местное самоуправление, англо-саксонская модель организации местного самоуправления, континентальная модель организации местного самоуправления, смешанная модель организации местного самоуправления, иберийская модель организации местного самоуправления, советская модель организации местного самоуправления, формы местного самоуправления: совет – мэр, совет – менеджер комиссия форма.

Постановка проблеми. Незадовільний стан розвитку місцевого самоврядування в Україні зумовлений низкою різноманітних чинників – правовими, політичними, системно-структурними, функціонально-компетенційними, організаційними, економічними, адміністративно-територіальними, соціально-психологічними тощо. На сьогодні поки що не тільки не відбулося становлення повноцінної та ефективної системи місцевого самоврядування, організаційно, функціонально та матеріально-фінансово відокремленої від системи державної влади, але й до кінця не відпрацьована концептуальна його основа, конституційна модель організації муніципальної влади. Чинна модель системно-структурної організації місцевого самоврядування запроваджувалася як перехідна, яка на теперішній час вичерпала свою роль та фактично призводить до гальмування не тільки розвитку інституту місцевого самоврядування, але й територіального розвитку країни в цілому.

Сучасні муніципальні системи зарубіжних країн, що склалися під впливом різноманітних чинників внутрішньодержавного та міжнародного характеру на підставі багатовікового історичного досвіду функціонування інституту місцевого самоврядування, являють собою досить широкий спектр організаційних моделей. Впорядкування цього інституту ставить питання про типологізацію муніципальних систем. Підходи щодо визначення критеріїв останньої в багатьох випадках є суб'єктивною справою дослідника і обумовлюються метою та завданнями наукового дослідження.

Залежно від устрою і форм внутрішніх суспільних та політичних взаємовідносин кожна держава має свої індивідуальні особливості, які, у свою чергу, впливають на особливі, унікальні в кожній країні відносини між загальнодержавними та місцевими владними інституціями, між органами державного управління та самоврядними інституціями. Проте, незважаючи на велику різноманітність цих взаємозв'язків, можна говорити не про індивідуальність, а про подібність систем місцевого управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням типологізації систем місцевого самоврядування присвячено багато науково-теоритичних праць зарубіжних дослідників – М. Лозовик, О. Оффердал, В. Поповські, А. Черкасов – які висвітлюють основні зарубіжні теорії та моделі організації місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню проблем та прорахунків на шляху розбудови системи місцевого самоврядування України, її аналізу присвячені праці знаних українських вчених: О. Батанова, П. Любченка, В. Борденюка, О. Дробота, О. Лазор, М. Корнієнка, С. Серьогіної та інших. Незважаючи на відмінності у наукових позиціях дослідників, вони однотайно наполягають на необхідності вивчення досвіду європейських країн та врахуванні критичних зауважень європейських владних структур. Тому метою даної статті є визначення загальних принципів організації місцевого самоврядування, а також сучасних моделей місцевого самоврядування з

подальшої перспективою успішного реформування системи місцевого самоврядування України з урахуванням досвіду зарубіжних країн.

Виділення невирішених раніше частин. Найпоширенішим серед дослідників, науково обґрунтованим та з базою на комплексному підході, є виокремлення чотирьох основних моделей організації місцевого самоврядування – англосаксонської, континентальної, іберійської та радянської моделей. Основним критерієм типологізації при цьому виступає функціональне взаємовідношення та розподіл компетенції між центральними (державними) та місцевими органами управління. Проте, різноманіття правових систем, соціальних та культурних, а також історичних факторів породжують чисельні моделі організації місцевого самоврядування, які мають спільні ознаки, однак не ідентичні між собою. Визначення переваг та недоліків вищезначених моделей надасть розуміння того, до якого зразку моделі організації місцевого самоврядування потрібно прагнути Україні під час реалізації Концепції реформи місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні.

Мета. Вартим уваги є той факт, що муніципальне управління може здійснюватися у різних організаційних формах, які в сукупності утворюють єдину модель системи місцевого самоврядування, за допомогою якої у рамках усієї країни вирішуються питання місцевого значення. Під моделлю місцевого самоуправління розуміється форма організації влади територіальною громадою з метою найбільш ефективного вирішення питань місцевого значення.

Існує декілька моделей, які істотно відрізняються одна від одної за принципами формування органів місцевого самоврядування, характеру їх взаємовідносин із органами державної влади, за формами взаємодії представницьких і виконавчо-розпорядних органів у системі місцевого самоврядування, досвід яких може бути використаний в Україні [4, с. 169]. Саме зазначені принципи та моделі організації місцевого самоврядування як базис їх побудови і є предметом даного дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теорія місцевого самоврядування виділяє декілька моделей організації місцевої влади: англосаксонську, континентальну, іберійську, радянську. Однак реально існуючі системи місцевого самоврядування різних держав, навіть якщо вони побудовані за однією теоретичною моделлю, мають значні відмінності. Вони обумовлені особливостями законодавства кожної держави, його національними, релігійними та іншими традиціями. У силу цього у світовій практиці існує велика різноманітність організаційних форм місцевого самоврядування. У ряді держав навіть окремі регіони використовують різні форми організації місцевого самоврядування. Наприклад, в Росії кожен суб'єкт федерації має свій закон про місцеве самоврядування, який визначає систему місцевого самоврядування регіону, порядок її формування та функціонування.

Головною формальною ознакою, за якою відрізняються одна від одної моделі місцевого самоврядування, є кількість органів первинної компетенції. Це дозволяє виділити три основні типи моделі органів місцевого самоврядування:

- *моністична модель*, за якої вся повнота первинної компетенції зосереджена в одному єдиному органі (наприклад, збори односілчан), а всі інші органи володіють лише делегованими повноваженнями і / або наділяються разовими дорученнями;
- *дуалістична модель*, за якою первинна компетенція розподілена між двома головними органами (наприклад, між мером і представницьким зібранням);
- *триалістична модель*, за якої первинна компетенція розподіляється між трьома органами (наприклад, між бургомістром, представницьким зібранням і т. зв. магістратом, тобто «малою радою»).

Використання управлінських моделей моністичного типу означає необхідність жорсткого вибору між «всевладдям колегіального органу» (наприклад, зборів) і «всевладдям одноосібного органу» (наприклад, старости). У сучасну епоху зростаючого ускладнення соціальних зв'язків настільки

жорстка альтернатива вельми дискусійна. Тим не менш, англо-американській школі місцевого самоврядування вдалося саме в сучасну епоху розробити задовільний варіант управлінської моделі моністичного типу (т. зв. комісійна модель управління). Але, як правило, концептуальне осмислення та інституціоналізація органів місцевого самоврядування передбачає застосування дуалістичної моделі управління.

Для систем місцевого самоврядування більшості країн є характерним поділ місцевої влади на два основних елементи:

- представницький орган;
- виконавчий орган.

У системі місцевого самоврядування, побудованої за дуалістичною моделлю, може виділятися ще один елемент – головна посадова особа місцевого самоврядування. Головна посадова особа представляє все місцеве співтовариство. Вона може обиратися всім населенням або представницьким органом влади, у неї можуть бути широкі і вузькі повноваження, найрізніші найменування – все залежить від конкретної країни і від того, як у цій країні складалося самоврядування. Глава самоврядування може бути і главою виконавчої влади, і главою представницького органу, і навіть поєднувати обидва цих пости.

Конкретна форма організації місцевого самоврядування в державі або регіоні визначається поєднанням ряду факторів:

- наявністю і способом формування представницького і виконавчого органів;
- розподілом повноважень між органами місцевого самоврядування (представницьким, виконавчим, контрольним та ін);
- характером взаємодії між органами місцевого самоврядування;
- способом вступу на посаду і обсягом повноважень вищої посадової особи та ін.

Загальні принципи внутрішнього устрою органів місцевого самоврядування в країнах європейської спільноти формулюються в

Європейській Хартії місцевого самоврядування і повинні дотримуватися незалежно від конкретного виду і моделі самоврядування (ст. 6, 7) [5].

Виділяють три базові принципи організації самоврядування:

- 1) структура самоврядування повинна відповідати завданням, що розв'язуються місцевим співтовариством;
- 2) місцеве співтовариство повинно мати право самостійно визначати структуру органів самоврядування;
- 3) працівники органів місцевого самоврядування повинні мати особливий статус, відмінний від статусу державного службовця.

У цілому світова практика демонструє значну різноманітність організаційних систем місцевого самоврядування. Враховуючи специфіку окремих країн, можна виокремити п'ять основних таких систем. Вони розрізняються за системно-структурною організацією місцевого самоврядування, порядком формування органів, призначенням посадових осіб місцевого самоврядування, принципами взаємовідносин у процесі управління, підзвітності та підконтрольності [7, с. 76].

1. *«Сильна рада – мер»*. Ця система характеризується обмеженим характером повноважень мера з координації і контролю за діяльністю виконавчих органів місцевого самоврядування. Він, як правило, обирається представницьким органом і виконує представницькі та номінаційні функції. Представницький орган наділяється більшим обсягом повноважень у сфері місцевого управління, вирішення кадрових, господарських і фінансових питань. Поточне управління місцевими справами здійснюється, як правило, через систему галузевих комітетів, які формуються представницьким органом. Усі кадрові призначення мер здійснює лише за погодженням з радою, а ряд виконавчих функцій здійснюють посадові особи місцевого самоврядування, які обираються безпосередньо населенням (скарбничий, клерк тощо).

Дана модель організації системи органів місцевого самоврядування є класичним способом реалізації на локальному рівні принципу представницької

демократії. З певними припущеннями таку систему можна розглядати як реалізацію принципів парламентської республіки на місцевому рівні.

У рамках розглянутої моделі місцева влада будується на засадах колегіальності та координації. Принципи єдиноначальності та субординації ослаблені, оскільки спочатку обмежені повноваження їх носія, тобто мера.

«Слабкість» мера носить не тільки інституціональний характер, обумовлена не тільки тим, що він обирається не населенням, а членами муніципальної ради зі свого складу. «Слабкий мер» може обиратися і безпосередньо населенням, але його адміністративні повноваження значно обмежені.

До позитивних рис цієї моделі слід віднести високий ступінь участі членів представницького органу в управлінні, створення організаційних гарантій представництва та врахування в управлінських рішеннях різних точок зору, у тому числі й опозиційних, забезпечення можливості більш повного контролю за діяльністю муніципальних чиновників, близькість до населення відповідної території. Разом з цим така організаційна система вимагає надлишкового залучення представницького органу до вирішення повсякденних, поточних питань управління місцевим господарством, що послаблює як позицію мера у відносинах з представницьким органом, так і здійснення прерогативних функцій представницького органу – представництва інтересів населення відповідної території та визначення основних напрямів муніципальної політики. При цьому відсутня особа, яка б несла персональну відповідальність за стан місцевого господарства, реалізації муніципальних програм. Наслідком цього може стати дроблення місцевого самоврядування та його слабка координація.

Як вважає білоруський науковець та практик М. І. Лозовик, до переваг цієї моделі організації місцевого самоврядування слід також уналежнити:

- прозорість діяльності і підконтрольність виконавчого органу («слабкого мера») виборній раді;

- не тільки політичну, а й адміністративну відповідальність депутатів ради за стан справ у своєму муніципалітеті [8, с. 123].

Проте, практика зарубіжних країни свідчить про те, що ця організаційна система ефективна лише в умовах невеликих територіальних спільнот.

2. *«Сильний мер – рада»*. Для такої організаційної системи характерне обрання глави виконавчого органу місцевого самоврядування – мера – безпосередньо населенням, що значною мірою визначає його позицію у відносинах з представницьким органом. Мер наділений широким колом повноважень з вирішення питань поточного управління місцевими справами, відповідає за складання та виконання місцевого бюджету, одноосібно призначає та звільняє муніципальних службовців, розподіляє повноваження між муніципальними органами управління, а також має право призупинення рішень представницького органу. Він також уповноважується представляти інтереси територіальної спільноти у відносинах з іншими суб'єктами.

Система «рада – сильний мер» відповідає умовам великих муніципалітетів з неоднорідним населенням, складність управління яким диктує необхідність концентрації владних повноважень і відповідальності в одних руках. Система несе в собі певні характеристики президентської форми правління, тому проектує на місцевий рівень як позитивні, так і негативні риси останньої.

До переваг цієї системи слід віднести:

- концентрацію виконавчих функцій в єдиному центрі;
- встановлення чітких зв'язків підзвітності та підконтрольності;
- забезпечення оперативності у прийнятті управлінських рішень;
- персональну відповідальність мера на всіх стадіях управлінської діяльності;
- підвищення ролі кадрового та професійного елементу в персональному складі всіх підрозділів системи місцевого самоврядування.

Одночасно із перевагами слід виділити наступні структурні слабкості:

- поєднання в одноосібному виконавчому органі політичних та адміністративних функцій, що передбачає наступне: мер повинен бути одночасно і гідним політичним лідером, і вмілим, компетентним адміністратором, однак ці якості далеко не завжди можуть бути суміщені в одній людині;
- у зв'язку з тим, що легітимність і ради, і мера одна і та ж (обидва органи обираються безпосередньо населенням), між ними може виникнути конкуренція, в умовах якої обидва органи будуть витратити свою енергію (і, отже, гроші платників податків) на політичні суперечки, а не на вирішення нагальних проблем відповідного територіального співтовариства;
- «сильний мер», незалежно від суб'єктивних характеристик, від його особистих і ділових якостей, акумулює особливу владу, непрозору і непідконтрольну ні представницькому органу, ні місцевому населенню. Іншими словами, людина, в принципі непридатна як управлінець в будь-якій іншій моделі, у системі «сильний мер – рада» може за інерцією утримувати владу, закумуляовану його попередниками. Звідси – некомпетентність «сильного мера» як адміністратора може частково бути компенсована політичними ресурсами самої посади.

Дві представлені вище системи «мер – рада» носять певною мірою схематичний характер і в чистому вигляді зустрічаються не часто. На практиці глава виконавчої влади може займати проміжне положення між «сильним» і «слабким» і діяти по-різному залежно від конкретної ситуації, сформованих традицій, розстановки політичних сил.

У політичному плані система «мер – рада» з «сильним» мером стверджує пріоритет виконавчої влади, зі «слабким» пріоритет представницької влади.

3. *«Рада – керуючий»*. Ця організаційна система історично виникла як намагання «оздоровлення» місцевого управління, подолання фактів

неефективного і недемократичного управління, які особливо виявилися у післявоєнний період. Ця модель організації місцевого самоврядування застосовується в багатьох містах США, Канади, Німеччини, Фінляндії, Норвегії, Швеції, Ірландії, Великобританії, Ізраїлю, Панами.

Модель «рада–керуючий» передбачає, що мер обирається радою, але не володіє реальною владою. Він головує в раді, виконує церемоніальні, представницькі функції.

Вся повнота виконавчої влади зосереджується в руках керуючого, що має професійну підготовку і не є представником якоїсь партії. Він підбирається спеціальною комісією, яка формується радою і ним же наймається за контрактом на певний термін. Керуючий виконує функції багато в чому аналогічні функціям «сильного мера». Він керує місцевою адміністрацією, призначає і зміщує чиновників, веде оперативні справи, координує фінанси, діяльність різних муніципальних служб, дає рекомендації раді. Рада зазвичай слабо спрямовує і контролює дії керуючого.

До переваг цієї системи слід віднести:

- високий професіоналізм адміністрації, оскільки керуючий, будучи професійним менеджером, намагається підбирати своїх співробітників на основі не політичних, а ділових якостей;
- свідоме прагнення за будь-яких обставин відокремлювати управління від політики;
- принципова можливість використовувати інститут мера в якості інструменту політичного арбітражу при виникненні розбіжностей між радою, з одного боку, і керуючим – з іншого.

До недоліків цієї системи слід віднести:

- технократичну природу моделі «рада – керуючий», внаслідок чого вона малопридатна для муніципалітетів з гострими етнічними, соціальними та економічними проблемами;
- практичну нелегітимність керуючого і тим більше його найближчих співробітників – технократів, які не підзвітні населенню. Ця

обставина значно послаблює позиції керуючого як щодо ради, так і щодо «церемоніального мера».

Свою ефективність система «рада – керуючий» продемонструвала в умовах муніципальних утворень, що не мають складних соціально-політичних проблем, з досить високим рівнем доходу і освіти більшості жителів.

Будучи часто ефективною з точки зору управління, водночас така система позбавляє населення можливості прямо впливати на політику, що реалізується професійним менеджером.

4. *«Система комітетів».* У цьому випадку міське управління здебільшого здійснюється не представницьким органом, а комітетами, які утворюються з обраних населенням уповноважених (три – п'ять осіб) і здійснюють керівництво певною сферою або галуззю місцевого господарства. Члени комісій одночасно виконують функції і представницького, і виконавчого органів, вирішують завдання нормотворчого порядку в муніципальній раді і виступають як глави підрозділів у системі виконавчого апарату місцевого самоврядування.

У цій організаційній системі не передбачається обрання вищої посадової особи місцевого самоврядування, хоча один з уповноважених і наділяється званням мера і виконує суто церемоніальні функції. Проте, він не має реальних повноважень – мер головує на засіданнях ради уповноважених та виконує представницькі функції.

За дослідженням А. І. Черкасова, приблизно 1/3 міст в США з комісійною формою місцевого управління функціонує в штаті Алабама. Рада комісіонерів тут складається з трьох членів. Обов'язки зазвичай розподіляються наступним чином: перший курує питання громадської безпеки, другий – адміністративні питання (включаючи фінанси та комунальні послуги), а третій член відповідає за громадські роботи [1, с. 95].

Переваги цієї системи:

- компактність органу управління (3–5 осіб);
- економічне поєднання в одному інституті функцій представницького і виконавчого органу;
- високий рівень спеціалізації комісіонерів.

Слід зазначити, що така система має чималі недоліки: вона фактично забезпечує пріоритет політичного лідерства над професійними якостями обраних уповноважених, призводить до дроблення муніципального управління, безконтрольності роботи комітетів та відсутності ефективної взаємодії між комітетами і, як наслідок, дестабілізації процесу управління місцевими справами.

Як показала практика, ця система малоефективна, не дозволяє провести в життя принцип розмежування компетенції представницької і виконавчої влади, забезпечити дієвий контроль за роботою департаментів, обмежує координацію їх діяльності. Відсутність єдиного керівництва призводить до різнобою в управлінні муніципалітетом.

5. *«Змішані» системи.* Такі системи характеризуються поєднанням елементів двох систем «рада – керуючий» та «сильний мер – рада». Їм властива наявність сильного мера та керуючого, який призначається ним. У цьому випадку наявність спеціаліста-керуючого забезпечує професіоналізм управління. Мер звільняється від поточної управлінської роботи і має можливість зосередитися на вирішенні політичних питань. Виборці, голосуючи за мера, отримують можливість впливати на муніципальну політику, а також висловлюють підтримку муніципальній адміністрації.

Вказана система дозволяє певною мірою нівелювати недоліки інших систем. Проте, вона обмежує роль представницьких органів як у визначенні засад і основних напрямів муніципальної політики, так і у безпосередній їх реалізації [1, с. 134].

В окремих країнах спосіб обрання виконавчого органу (радою або населенням) залежить від кількості жителів відповідного територіального

підрозділу. В Угорщині, наприклад, голови місцевих адміністрацій – бургомістри обираються представницькими органами в адміністративно-територіальних одиницях з населенням понад 10 тисяч осіб, а в інших – населенням.

Одноосібний виконавчий орган може не обиратися, а призначатися зверху. Така практика досить поширена в країнах «третього світу», де цей процес носить досить авторитарний характер, і конкретні призначення визначаються виключно розсудом центральних властей. З європейських держав практику призначення мера (бургомістра) використовують країни Бенілюксу.

Особливість інституту керуючого в Ірландії полягає в тому, що він призначається не місцевим радою, а спеціальною урядовою комісією.

Місцеві ради можуть обирати зі свого складу не тільки одноосібні, а й колегіальні виконавчі органи. Така практика існує в деяких муніципалітетах Італії, Канади, Фінляндії, Куби. Набагато рідше колегіальний виконавчий орган обирається населенням, як це відбувається в Португалії [3, с. 40–41].

У системі місцевого самоврядування, на відміну від вищих ешелонів влади, акцент у всіх країнах світу робиться не стільки на «поділ гілок влади», скільки на їх взаємодоповнення, не тільки на розуміння ними загального курсу, але і на єдність дій.

Організаційні системи розглянуті досить схематично і відбивають лише їх найбільш загальні риси. Існує велика їх варіативність. Разом з тим у зарубіжних країнах продовжується пошук нових організаційних систем місцевого самоврядування, суттєві особливості спостерігаються щодо порядку формування, структури та повноважень виконавчих органів місцевого самоврядування.

Висновки. Усі представлені моделі є дискусійними і репрезентують різні підходи до організації місцевого самоврядування в зарубіжних державах, тому вони є доволі умовними.

Кожна країна, зокрема Україна, на конституційному і законодавчому рівні може використати їх при формуванні власної моделі, орієнтуючись на

аналіз власних національних умов організації та діяльності органів місцевого самоврядування з урахуванням адміністративно-територіального устрою, децентралізацією управління і передачею на місцевий рівень більших повноважень, а також історичних, фінансових та інших умов розвитку територій і формування держави в цілому.

Аналізуючи Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» та «Про місцеві державні адміністрації», можна зробити висновок, що найоптимальнішим варіантом взаємодії органів державної влади та місцевого самоврядування є модель, заснована на концепції взаємозалежності, яка дає змогу нашій країні, що й досі перебуває на шляху пошуку оптимальної моделі організації влади, не протиставляти державні та місцеві органи влади, а враховувати їхні інтереси, створювати баланс між ними.

Також ми вважаємо, що ефективним методом функціонування державної влади в демократичній країні є її децентралізація, яка передбачає передачу центром окремих повноважень місцевому самоврядуванню. Визнання самотійності органів місцевого самоврядування у вирішенні питань, що входять до їх компетенції, не заперечує можливості здійснення контролю з боку центральної влади за їхньою діяльністю. Так, адміністративний контроль передбачає постійний нагляд за діяльністю місцевих виборних органів, який здійснюється посадовими особами, призначеними з центру, затвердження центральною владою деяких актів, а також скасування небажаних для неї актів, розпуск місцевих представницьких органів та зміщення місцевих виборних посадових осіб.

Як показує світовий досвід, ефективної взаємодії державних і місцевих органів влади можна досягти лише тоді, коли система місцевого самоврядування буде не «нижчою ланкою» органів державної влади у їхній ієрархії або їх «додатком», а самотійним інститутом влади. Тому вирішення цієї проблеми є одним з основних етапів реформування системи місцевого самоврядування та побудови демократичної держави.

Література.

1. Черкасов А. И. Сравнительное местное управление: теория и практика. – М.: Издательская группа «ФОРУМ-ИНФРА-М», 1998. – 295 с.
2. Вольфович Р. Системы местного самоуправления в зарубежных странах / Р. Вольфович, Г. Грибанова // Местное самоуправление: проблемы и перспективы / под ред. М. Б. Горного. – СПб., 1997. – 345 с.
3. Особенности формирования органов местного самоуправления в странах Западной Европы [Текст]. // Вестник Центральной избирательной комиссии. – 1998. – № 5. – С. 38–42.
4. Децентралізація публічної влади: досвід європейських країн та перспективи України / [Бориславська О., Заверуха І., Захарченко Е., та ін.]; Швейцарсько-український проект «Підтримка децентралізації в Україні – DESPRO. – К.: ТОВ «Софія». – 2012. – 128 с.
5. Європейська хартія місцевого самоврядування від 06.11.1996 р. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rada.gov.ua.
6. Григорьев В. А. Эволюция местного самоуправления. Отечественная и зарубежная практика: Монография. – К.: Истина, 2005. – 309 с.
7. Біленчук П. Д., Кравченко В. В., Підмогильний М. В. Місцеве самоврядування в Україні (муніципальне право). – К.: Атака, 2000. – 304 с.
8. Лозовик Н. И. Местное управление и самоуправление: Курс лекцій / Н. И. Лозовик – Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2005. – 281 с.